

ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ДІЗНАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ**OPENING OF MATERIALS OF INQUIRY UNDER THE CRIMINAL PROCEDURAL CODE OF UKRAINE: PROBLEMS AND WAYS OF SOLUTION****Воробей А.О., заступник начальника сектору дізнання***Маріупольське районне управління поліції
Головного управління Національної поліції в Донецькій області*

У статті розглянуто особливості ознайомлення учасників кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування у формі дізнання. Проаналізовано зміст ч. 5 ст. 301 КПК України з точки зору вимог теорії та правозастосовної діяльності, виділено низку проблемних питань законодавчої регламентації порядку відкриття матеріалів кримінального провадження. З'ясовано, що встановлений законодавством порядок ознайомлення з матеріалами дізнання обумовлений спрощеною формою досудового розслідування кримінальних проступків. Наголошено на тому, що застосування чинної редакції ч. 5 ст. 301 КПК України призводить до порушення засад кримінального процесу та потребує ґрунтовного наукового дослідження. Чинним кримінальним процесуальним законодавством встановлено обмежене коло суб'єктів, які мають право знайомитися з матеріалами дізнання, що може негативно впливати на підготовку до судового розгляду та порушує права заінтересованих учасників кримінального судочинства. Автором зазначено, що чинний порядок вручення копій матеріалів дізнання учасникам кримінального провадження може призводити до порушень прав особи, а найбільш доцільним є встановлення строків ознайомлення у судовому порядку у разі зволікання суб'єктів кримінального провадження з таким ознайомленням. Запропоновано передбачити можливість вручення сторонам електронних копій матеріалів дізнання на електронному носії інформації. Зазначено, що чинною редакцією КПК України не передбачено можливість сторін заявляти клопотання під час відкриття та ознайомлення з матеріалами дізнання, проте таке право має бути передбачено з огляду на правові приписи ст. 220 КПК України. Розглянуто особливості строків ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, звернено увагу на неузгодженості чинного законодавства щодо цього. Запропоновано авторські зміни до деяких положень чинного кримінального процесуального законодавства стосовно регламентації порядку відкриття матеріалів дізнання.

Ключові слова: відкриття матеріалів досудового розслідування, кримінальні проступки, дізнання, матеріали кримінального провадження.

The article deals with the peculiarities of familiarizing participants in criminal proceedings with the materials of pre-trial investigation in the form of an inquiry. The content of Part 5 of Article 301 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is analyzed from the point of view of the requirements of the theory of law enforcement activity; a number of problematic issues of legislative regulation of the procedure for opening criminal proceedings are highlighted. It was found out that the procedure established by the legislation for getting acquainted with the materials of the inquiry is due to the simplified form of pre-trial investigation of criminal offenses. The author stated that the current order of presentation of copies of materials inquiry participants in criminal proceedings may lead to violations of human rights and is the most appropriate timing of the examination in a judicial procedure in case of delay, the subjects of criminal proceedings in this review. It is proposed to provide for the possibility of handing over to the parties' electronic copies of the materials of the inquiry on an electronic data carrier. Noted that the current version of the code of criminal procedure does not allow the parties to file motions for opening and reading the materials of the inquiry, which right must be provided on the basis of the legal provisions of article 220 of the criminal procedure code of Ukraine. The features of the terms of familiarization with the materials of criminal proceedings are considered, attention is drawn to the inconsistencies of the current legislation in this part. The author proposed changes to some provisions of the current criminal procedure legislation in terms of regulating the procedure for opening the materials of the inquiry.

Key words: opening of materials of pre-trial investigation, criminal offenses, inquiries, materials of criminal proceedings.

Постановка проблеми. Вже більше півроку в Україні функціонує інститут досудового розслідування кримінальних проступків. З одного боку, практика застосування чинного кримінального процесуального законодавства, яким регулюється спрощена процедура досудового розслідування, показала ефективність нововведень, яке виразилось у можливості розвантажити органи досудового слідства від розслідування злочинів невеликої тяжкості та приділити більшу увагу розслідуванню тяжких та особливо тяжких злочинів, скоротити строки досудового розслідування кримінальних проступків та розширити можливості розгляду судами обвинувальних актів у спрощеному порядку. Введення інституту кримінальних проступків та його правозастосування дало можливість заощадити людські, матеріальні та часові ресурси, що відповідає принципу кримінально-процесуальної економії, європейським та міжнародним стандартам. З іншого боку, під час застосування правових норм, які регламентують правовідносини, пов'язані з досудовим розслідуванням кримінальних проступків, виявлені численні недоліки та неузгодженості. Зокрема в ч. 5 ст. 301 КПК України законодавець передбачив особливий порядок відкриття матеріалів дізнання. Аналіз цієї норми та практики її застосування дають можливість вказати на теоретичні та прикладні проблеми, які виникають під час відкриття

матеріалів дізнання; неоднозначна правова регламентація цієї стадії дізнання на практиці призводить до порушень засад змагальності сторін, прав особи на захист і справедливий судовий розгляд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням відкриття матеріалів іншої сторони присвячені роботи Ю.П. Аленіна, Н.Л. Боржецької, І.В. Гловюка, Ю.М. Грошевого, В.Т. Маляренка, В.О. Попелюшко, О.Ю. Татарова, В.І. Фарінника, С.Б. Фоміна, О.О. Торбаса, О.Г. Яновської та інших науковців. Водночас питання відкриття матеріалів дізнання є малодослідженими у науці кримінального процесу та здебільшого фрагментарними. Нині у літературі відсутні науково обґрунтовані пропозиції щодо нормативного удосконалення цієї стадії досудового розслідування у формі дізнання.

Метою статті є аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства України щодо правового регулювання процедури відкриття матеріалів кримінального провадження іншої сторони під час досудового розслідування кримінальних проступків, виявлення теоретичних та прикладних проблемних питань, внесення пропозицій щодо їх вирішення та належного правового врегулювання.

Виклад основного матеріалу. 22 листопада 2018 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», яким запроваджено інститут кримінальних проступків та який набув чинності 1 липня 2020 року. Цим Законом ст. 290 КПК України було доповнено частиною тринадцятою, відповідно до якої відкриття матеріалів дізнання сторонами кримінального провадження здійснюється в порядку, передбаченому ст. ст. 301 і 314 КПК України [1]. Відповідно до ч. 2 ст. 298 КПК України, досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюють згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК України, з огляду на положення глави 25 КПК України, а на етап закінчення дізнання поширюються всі загальні правила закінчення досудового розслідування, встановлені главою 24 КПК України. Норми глави 25 КПК України є спеціальними щодо норм глави 24 КПК України, оскільки вони встановлюють винятки із загальних правил, закріплюють окремі умови, які не підлягають застосуванню у сфері родових суспільних відносин (тобто відносин, пов'язаних із закінченням досудового розслідування в загальному порядку) [2, с. 87]. Таким чином, ст. 290 КПК України поширюється на правовідносини, які виникають під час відкриття матеріалів кримінального провадження, яке здійснювалося у формі дізнання, з урахуванням особливостей, передбачених ч. 5 ст. 301 КПК України. Дізнання є диференційованою формою досудового розслідування, норми КПК України встановлюють спрощений порядок проведення розслідування кримінальних проступків та спрощений порядок ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження. Як уявляється, спрощення порядку розслідування та ознайомлення з матеріалами дізнання не має звужувати гарантії прав особи, встановлені чинним законодавством, і, навпаки, законодавець під час спрощення порядку досудового розслідування повинен передбачити додаткові гарантії для особи від зловживань правоохоронних органів. Погоджуємося з думкою Ю.П. Аленіна про те, що ознайомлення учасників з матеріалами кримінального провадження є найбільш дієвим засобом охорони їх інтересів та забезпечення принципу змагальності під час закінчення досудового розслідування [3].

Згідно з ч. 5 ст. 301 КПК України, у разі прийняття прокурором рішення про звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про вжиття примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор зобов'язаний у межах строків, визначених ч. 2 ст. 301, забезпечити надання особі, яка вчинила кримінальний проступок, або її захиснику, потерпілому чи його представнику копій матеріалів дізнання шляхом їх вручення, а за неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень, зокрема шляхом надсилання копій матеріалів дізнання за останнім відомим місцем проживання чи перебування таких осіб. У разі відмови цих осіб їх отримати чи зволікання з отриманням зазначені особи вважаються такими, що отримали доступ до матеріалів дізнання. Про відмову від отримання копій матеріалів дізнання чи неотримання таких копій складається відповідний протокол, який підписується прокурором та особою, яка відмовилася отримувати, або прокурором, якщо особа не з'явилася для отримання копій матеріалів дізнання. Одразу звернемо увагу на перелік суб'єктів кримінального провадження, які мають право знайомитися з матеріалами дізнання. Аналіз вимог ч. 5 ст. 301 КПК України дає можливість говорити про те, що законом не передбачений обов'язок прокурора ознайомлювати з матеріалами дізнання законного представника підозрюваного, законного представника потерпілого, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи. На наше переконання,

стадія ознайомлення з матеріалами досудового розслідування у формі дізнання має велике значення для підготовки учасниками кримінального провадження до судового розгляду, на цій стадії дізнання учасниками кримінального провадження підсумовуються та аналізуються зібрані докази, надається можливість доповнити матеріали дізнання, у зв'язку з чим зменшення кола заінтересованих осіб, які мають право знайомитися з матеріалами дізнання, є неприпустимим. Більш того, в ході розслідування кримінальних проступків, які вчинені неповнолітніми особами або у яких неповнолітні особи є потерпілими, обов'язковим є залучення законних представників як підозрюваного, так і потерпілого, отже, цілком логічно було б надати право цим особами знайомитися з матеріалами дізнання, оскільки останні беруть участь у проведенні всіх слідчих та процесуальних дій за участю неповнолітніх та заінтересованих у повному, всебічному та об'єктивному досудовому розслідуванні. Законні представники підозрюваного та потерпілого користуються правами цих учасників кримінального провадження, що є додатковим аргументом щодо доцільності їх ознайомлення з матеріалами дізнання. Вважаємо, що законодавцем безпідставно зменшено коло осіб, які мають право знайомитися з матеріалами дізнання, порівняно з колом суб'єктів, які мають можливість знайомитися з матеріалами досудового слідства. Ця прогалина має бути усунена на законодавчому рівні, інакше така позиція законодавця буде призводити до порушень прав заінтересованих під час кримінального провадження осіб та необґрунтованої відмови стороною обвинувачення в наданні для ознайомлення цим особам матеріалів дізнання.

Іншим не менш дискусійним питанням є питання про те, які саме матеріали дізнання сторона обвинувачення повинна надавати стороні захисту під час ознайомлення. З огляду на зміст аналізованої нами норми прокурор зобов'язаний надати копії матеріалів дізнання шляхом їх вручення або надсилання поштою. При цьому законодавцем зовсім нічого не сказано про необхідність надання речових доказів або інших доказів, які у своїй сукупності можуть бути використані під час судового розгляду для доведення вини обвинуваченого, не передбачено порядок ознайомлення з відеоматеріалами, звукозаписами та електронними доказами. Також законодавцем не зазначено, у якому вигляді повинні надаватися копії матеріалів дізнання, яким чином повинен оформлюватися та підтверджуватися процес вручення таких матеріалів. На нашу думку, правильним було б зобов'язати сторону обвинувачення вручати копії матеріалів дізнання прошитими, пронумерованими та з відповідним описом, кожен документ повинен бути завірений підписом уповноваженої особи, що унеможливить його зміну або заміну. Крім того, правильним було би зобов'язати сторону обвинувачення надати стороні захисту всі копії відео- та звукозаписів, які є в їх розпорядженні. Вручення матеріалів дізнання має оформлюватися протоколом, у якому повинен бути опис документів, які вручені учасникам кримінального провадження, перелік речових доказів, відеоматеріалів та звукозаписів, наданих для ознайомлення. Позиція законодавця щодо надання саме копій матеріалів дізнання сторонам є також досить неоднозначною. З одного боку, досудове розслідування кримінальних проступків є спрощеною процедурою, вручення копій матеріалів має зеконномити час стороні обвинувачення, пришвидшити процес ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та унеможливити затягування досудового захисту процесу ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. З іншого боку, чи є виправданим зобов'язувати сторону обвинувачення робити копії всіх матеріалів дізнання, особливо тоді, коли таких матеріалів налічується декілька томів? Якщо у кримінальному провадженні декілька підозрюваних, декілька захисників та декілька потерпілих,

то всім зазначеним особам прокурор повинен вручити по одному екземпляру копій матеріалів кримінального провадження. Така правова регламентація ознайомлення з матеріалами кримінального провадження навряд чи є вдалою та обґрунтованою. Як показує практика, копії матеріалів дізнання, які потрібно вручити учасникам кримінального провадження, готує для прокурора дізнавач, який здійснював досудове розслідування. За таких умов постає логічне питання про те, чому кримінальним процесуальним законом не передбачено можливість вручення копій матеріалів дізнання дізнавачем, який здійснював розслідування. Це питання має бути унормовано з урахуванням потреб практики, наприклад, шляхом зобов'язання сторони обвинувачення (прокурора або дізнавача) надавати копії матеріалів кримінального провадження відповідним учасникам у електронному вигляді на електронному носії інформації. Обов'язок відкривати матеріали сторони захисту сторони обвинувачення взагалі не передбачений ст. 301 КПК України, цей обов'язок сторони захисту передбачений ст. 290 КПК України, яка, як уже було сказано, є загальною нормою щодо правовідносин, які виникають під час відкриття матеріалів провадження. Цілком логічно було би передбачити те, в якій формі сторона захисту повинна надавати сторони обвинувачення свої матеріали під час досудового розслідування у формі дізнання.

Іншим дискусійним положенням, передбаченим ч. 5 ст. 301 КПК України, є право прокурора за неможливості вручення копій матеріалів дізнання надсилання їх за останнім відомим місцем проживання чи перебування осіб, які мають право отримувати такі копії. Ми погоджуємося з думкою В.І. Божика про те, що надсилання копій матеріалів дізнання за останнім відомим місцем проживання особи не забезпечить належного ознайомлення сторони з такими матеріалами, а сторона обвинувачення не матиме належного підтвердження ознайомлення. В такому разі сторона захисту в суді матиме можливість говорити про неможливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження або недостатність часу на таке ознайомлення, внаслідок чого докази будуть визнаватися недопустимими. У разі надсилання матеріалів поштою будуть порушені такі засади кримінального процесу, як змагальність сторін та свобода в поданні суду доказів, рівність перед законом і судом, а також забезпечення права на захист [4, с. 136–137]. На нашу думку, ця правова регламентація має бути змінена, доцільніше буде передбачити порядок судового встановлення строків ознайомлення з матеріалами дізнання у разі зволікання сторони захисту з ознайомленням з матеріалами дізнання, аналогічного тому, який передбачений ч. 10 ст. 290 КПК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 314 КПК України, у разі встановлення об'єктивної неможливості ознайомитися з матеріалами дізнання у порядку, передбаченому ч. 5 ст. 301 КПК України, суд за клопотанням сторони кримінального провадження вирішує питання про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів дізнання, про що постановляє відповідну ухвалу. Законом не встановлено порядок відкриття матеріалів дізнання на стадії підготовчого судового засідання: чи це вручення копій матеріалів дізнання, чи надання матеріалів для ознайомлення без вручення таких копій, чи складаються при цьому будь-які процесуальні документи, які підтверджують ознайомлення з матеріалами дізнання. Аналізуючи зазначену норму, стверджуємо, що кримінально-процесуальна санкція, передбачена ч. 12 ст. 290 КПК України, полягає в тому, що якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, то суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази, не поширює свою дію на стадію відкриття матеріалів дізнання. Вважаємо, що цей порядок позбавляє права сторону захисту та сторону обвинувачення заявляти клопотання про визнання доказів, які не

були відкриті, недопустимими, тому також потребує законодавчого врегулювання.

Чинною редакцією ч. 5 ст. 301 КПК України не передбачено право сторони захисту та потерпілого заявляти клопотання про доповнення матеріалів дізнання. Вважаємо таку позицію законодавця необґрунтованою, оскільки саме після повного ознайомлення з матеріалами кримінального провадження у сторін кримінального провадження виникають клопотання та заяви щодо проведення додаткових слідчих дій, прийняття процесуальних рішень, зміни кваліфікації кримінального правопорушення. На думку Л.М. Боржецької, право учасників кримінального провадження на подання клопотань на етапі завершення досудового розслідування, обов'язок слідчого, прокурора розглянути такі клопотання ґрунтуються на положеннях закону, які визначають їх процесуальний статус. Процедура подання та розгляду таких клопотань визначена ст. 220 КПК України, тобто є загальною, тому на етапі завершення досудового розслідування питання щодо подання клопотань учасниками кримінального провадження слідчому, прокурору та їх розгляду мають вирішуватися за вищенаведеними загальними положеннями КПК України [5]. Оскільки чинна редакція КПК України не містить правових підстав для розгляду таких клопотань, сторона обвинувачення може відмовляти в клопотаннях сторін без їх належного розгляду, оскільки такий порядок не передбачений ні ст. 290, ні ст. 301 КПК України.

Насамкінець існує необхідність розгляду питання строків ознайомлення з матеріалами дізнання. Відповідно до змісту ст. 301 КПК України, такий строк складає три дні, а в разі затримання особи в порядку, передбаченому ст. 298² КПК України, він становить 24 години. Подібна правова регламентація покликана унеможливити затягування стороною захисту в ознайомленні з матеріалами дізнання та обумовлена спрощеною формою досудового розслідування кримінальних проступків. Проте потрібно зауважити, що прокурор у разі прийняття рішення про звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про вжиття заходів медичного або виховного характеру повинен завчасно повідомити стороною про необхідність явки для ознайомлення з матеріалами дізнання. Відповідно до ч. 8 ст. 135 КПК України, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прийти за викликом. У разі встановлення КПК України строків здійснення процесуальних дій, які не дають змогу здійснити виклик у зазначений строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом. Таким чином, складається ситуація, за якої прокурор, отримавши матеріали дізнання, повинен заздалегідь прийняти рішення щодо подальшої долі кримінального провадження та одразу повідомити сторонам про необхідність з'явитися на певну дату, яка не повинна перевищувати триденний термін. Відповідно до ч. 5 ст. 219 КПК України, строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, не включається у строки досудового розслідування. Враховуючи викладене, маємо говорити про те, що строк ознайомлення сторін у порядку, передбаченому ст. 301 КПК України, включається до загальних строків досудового розслідування у формі дізнання. Вважаємо, що встановлення строку, який відводиться прокурору на ознайомлення сторін захисту та потерпілого з матеріалами дізнання, повинен враховувати складність провадження, кількість учасників, яких необхідно ознайомити, а також поведінку цих осіб, тому має бути диференційований законодавцем залежно від зазначених критеріїв.

Висновки. Проведений аналіз відкриття матеріалів дізнання за чинним КПК України виявив низку недоліків, які призводять до порушення засад кримінального процесу. На нашу думку, чинний процесуальний порядок відкриття матеріалів дізнання, передбачений ч. 5 ст. 301 та ч. 2 ст. 314 КПК України, повинен бути змінений з урахуванням наведених у статі аргументів. Позиція законодавця щодо спрощення процесу відкриття матеріалів дізнання повинна враховувати інтереси всіх учасників кри-

мінального судочинства та забезпечувати повний доступ до матеріалів дізнання, оскільки без цього неможливий справедливий судовий розгляд. У зв'язку з викладеним вважаємо, що питання відкриття матеріалів дізнання є актуальним напрямом подальшого наукового дослідження задля пошуку найбільш оптимальної процесуальної форми ознайомлення учасників кримінального провадження з такими матеріалами та внесення обґрунтованих змін у чинне кримінальне процесуальне законодавство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13 березня 2020 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 14.02.2021).
2. Чернявський С.С. Досудове розслідування кримінальних проступків : методичні рекомендації. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2019. 160 с.
3. Алєнін Ю.П. Особливості відкриття матеріалів іншої сторони за новим КПК України: здобутки та прорахунки. *Юридичний вісник*. 2013. № 4. С. 89–94.
4. Божик В.І. Забезпечення прав особи під час досудового розслідування кримінальних проступків : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2020. 227 с.
5. Боржецька Н.Л. Подання та розгляд клопотань на етапі завершення досудового розслідування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 2 (5). С. 182–190.